

„IN THE SMALL HOURS OF THE NIGHT”

Johan Huizinga imái

A német megszállás igazán csak 1942 augusztusában forgatta fel Huizinga, nála 37 évvel fiatalabb második felesége, Auguste Schölvinck és 1941-ben született kislányuk, Laura életét. Augusztus 6-án hat másik leideni kollégájával letartóztatták és a sint-michielsgesteli túsztáborba szállították az idős tudóst. Mivel a németek tartottak tőle, hogy esetleges halála nagy felzúdulást keltene – elég rossz általános állapotban és betegen került a táborba –, három hónap múlva elengedték, azzal a feltétellel, hogy nem térhet vissza Leidenbe, hanem valahol Gelderlandban vagy Overijsselben húzza meg magát, eltűnik a világ szeme elől. Leideni kollégája, az egyetemi emberként mutatott bátorságáról elhíresült Rudolph Cleveringa – földíje, aki szintén a Groningen környéki Ommelandban született – felajánlotta neki az Arnhemhez közeli De Steegben levő kúriáját.

De Steegben viszonylagos nyugalomban élt a kis család. Huizinga – aki mindig a reggeli órákban tudott a legjobban dolgozni – olyan elfoglaltságot keresett magának, amihez nem volt szüksége a könyvtárára, amelyet Leidenben kellett hagynia: itt írta meg jóval fiatalabb és más társadalmi környezetből érkezett felesége kérésére *Utam a históriához* című önéletrajzi vázlatát, és ekkor született utolsó nagyszabású történelmi áttekintése is, *Geschonden wereld* címmel. Huizingát De Steegben leginkább az unalom és a helyhezkötöttség kínozza; kezdetben voltak látogatóik, leveleiből azonban azt is tudjuk, mennyire hiányoztak neki a gyaloglóegyleti társaival tett túrák, még ha fájós lába akadályozta volna is a kirándulásban.

Az arnhemi csata (1944. szeptember 17–25.) kudarcával világossá vált, hogy a Rajnától északra eső területek felszabadulására egy ideig még várni kell. A telefonvonalak elvágása és az 1944 szeptemberében kezdődött vasúti sztrájk szinte teljesen elszigetelte Huizingáékat. A megszállt területeken 1944 végén már hatalmas volt az ínség, a tüzelő- és élelmiszerhiány, a De Steeg-i ház kertjéből Guste ügyességének köszönhetően azonban mindig jó fogások kerültek az asztalra, és a közeli erdőből tudtak annyi fát gyűjteni, hogy a ház egy részét valahogy ki lehessen fűteni.¹ Abban a felfokozott időszakban, amíg Arnhem környékéért és a hidakért küzdöttek a szövetségesek, a történész nem írt leveleket. A jelek szerint a csata után Huizingáék egy ideig menekülőket bújtattak a házukban. November 5-én bombatámadás érte a falut, amiben kitört és kiszakadt a ház nagy ablaka. Huizinga a végsőkig próbált uralkodni feszült lelkiállapotán. Erre következtethetünk abból, hogy mindig valami apróság: korábban a környékbeli sebzett fák látványa, most pedig éppen ez az incidens billentette ki lelki egyensúlyából, olyannyira, hogy még az erről beszámoló levelét sem tudta befejezni. Ugyanebben a támadásban öt falubeli életét veszttette, róluk imájában emlékezett meg.

Az első imák 1944 októberéből maradtak fenn. Már korábban is volt egy olyan időszak Huizinga életében, amelyben fontossá váltak az imák. Ismeretes, hogy a túsztáborban jó néhány megmutatott Algrának, a későbbi fríz szenátornak, aki azonban, amikor kérdezték, nem érezte feljogosítva magát, hogy beszéljen róluk. Ezeknek a szövegét sajnos nem ismerjük.

¹ Születésnapjára felesége egy pileólust kötött Huizingának, hogy ne fázzon reggel, olvasás vagy munka közben. Ennek az időszaknak a kiváló összefoglalása: A. van der Lem: *Johan Huizinga: Leven en werk in beelden & documenten*. Wereldbibliotheek, Amsterdam, 1993.

Az 1944 októberéből–novemberéből megőrzött imákat kora reggel, rögtön ébredés után mondhatta el Huizinga, felesége (s talán kislánya) jelenlétében. A kicsit suta, egyszerű, ugyanakkor különös, a beszélt nyelvtől emelkedett mondatokon érezni, hogy akkor és ott születetek, nincs bennük semmi eltervezett.² Ahogy semmi tanult se, imái mindenfajta felekezeti színezetet nélkülöznek. Huizinga azért könyörög Istenhez, hogy ha lehetséges, távoztassa el tőle az olyan, a keresztényi jóssággal összeférhetetlennek érzett gondolatokat és érzéseket, amilyen az önzés és az ellenség engesztelhetetlen gyűlölete. Ahhoz is erőt kér Istenőtől, hogy méltósággal élhessék meg ezeket a bizonytalan napokat. Valamennyi imát a család (főleg a kis Laura) és a haza sorsa miatt érzett nyugtalan aggodás hatja át. Az idős tudós nem érte meg a felszabadulást, nem láthatta viszont fiát és rokonait, 1945. február 1-jén váratlanul elhunyt.

Huizinga egyszer sem tett említést az imákról leveleiben. Úgy gondolhatta, hogy ezek csakis hármójukra és Istenre tartoznak. Felesége a felszabadulás után legépelte, és a családtagok és jó ismerősök körében terjesztette nyilván még azon melegében lejegyzett szövegüket. Nem járult hozzá, hogy a készülő *Összes Művekben* (1948–53) megjelenjenek. Nyilvános közlésüktől a későbbiekben is mindig elzárkózott a család. Nemrég Laura más dokumentumokkal együtt ezeket is átadta a leideni Huizinga-archívumnak. 2016-ban az archívum gondozója, Huizinga életművének legjobb ismerője, Anton van der Lem adta ki őket.³

Rejtély, hogy Huizinga életében milyen helyet foglalt el a vallás és/vagy a hit. Legbensőbb érzéseiről nem tartotta illendőnek beszélni, ezekre csak bizonyos cselekedeteiből és szörványos reakcióiból lehet valamelyest következtetni. Mennonita (vagyis újrakeresztelő) lelkészcsalád sarja volt, de már édesapja szakított azzal a hagyománnyal, meghozta meglehetősen radikálisan, hogy valamelyik gyerek lelkésznek áll.⁴ Huizinga felnőtt korában nem tett fogadalmat, viszont tudható, hogy Leidenben látogatta a gyülekezeti alkalmakat. Egyik gyermeke sem tett fogadalmat. Amikor 1937-ben elvette bejárónőjét, a katolikus Auguste Schölvincket, reverzálist adott, ígéretet tett, hogy feleségét nem akadályozza vallása gyakorlásában, és születendő gyermekeiket katolikusnak keresztelik majd. St.-Michielsgestelben felváltva látogatta a protestáns és a katolikus istentiszteletet.

Magától sohasem vallott volna a meggyőződéséről Huizinga. Irritálta viszont, ha valaki úgy próbálta beállítani, mintha szociológiailag determinált lett volna a világlátása. Ilyen esetben mindig elég élesen reagált. Jellemző, hogyan választott unokaöccsének, a rettegett kritikusnak és nagyszerű esszéistának, Menno ter Braaknak egyik levelére, aki a családi indíttatásokból vezette le Huizinga alapállását:

„Nekem sohasem kellett elszakadnom »Lelkészföldjé«-től: apám már megtette... és soha nem is éltem abban a közegben. Amikor etikai és filozófiai formálódásom a kezdetét vette (nem korábban, mint egyetemi diák koromban), viszonylag szabad földön éltem. Úgy 1900-tól kezdődően minden konfesszionális kötöttségen felülemelkedve egyre jobban tudatosult bennem, hogy a keresztény erkölcsi tanítás az emberi élet minden formájának legfőbb vezérelve, amihez sokkal később még az a meggyőződés társult, hogy a teológiai fogalmak némelyikében létezésünk legadekvátabb kifejezése rejlik. Egy konzisztens, ha az ember számára nem is elérhető igazságba vetett hitemet soha egyetlen relativizáló vagy másfajta írás sem tudta megingatni.”⁵

² Amikor választás elé kerültem fordítás közben, mindig a metaforikus értelmet részesítettem előnyben.

³ J. Huizinga: *Mijn weg tot de historie & Gebeden*. Bezorgd door Anton van der Lem. Vantilt, Nijmegen, 2016.

⁴ Kimaradt a Mennonita Szemináriumról, majd Svájcba szökött, és azzal zsarolta atyját, hogy öngyilkos lesz. Végül a család beleegyezett, hogy orvosi egyetemre menjen. A fiziológia neves professzora lett. Ugyanakkor annyiban mégis a családi hagyományt vitte tovább, hogy kutatásaival az emberiségen szeretett volna segíteni, és erős népművelő szándék fűtötte.

⁵ E. Makay: Johan Huizinga: Christianus Infirmissimus?, *Transparant* 6/1. 1995. 18. Későbbi leveléből kiderül, hogy a kegyelemre és a megváltásra gondolt.

Volt miből erőt merítenie. Imái arról tanúskodnak, hogy még a legsötétebb pillanatok után is mindig sikerült visszatálnia ahhoz az álomszerű hangulathoz, amely már viszonylag fiatalon is vonzotta; néha mintha az élet partjáról nézte volna a világ folyását. Áthatotta a bizonyosság, hogy a racionalitás fátyla mögé pillantva az igazi valósággal érintkezhet az ember, ahol megszűnik minden ellentét és ellentmondás. A történelemtől is pozitív képet dédelgetett, hitt benne, hogy az emberiség annyi küzdelmen keresztül a rend és a humanitás felé halad.

Befejezésül még két megjegyzés. Bármennyire is személyesek ezek az imák, bármilyen szervesen illeszkednek is ahhoz a szellemi úthoz, amelyet Huizinga bejárt, különösebb gond nélkül besorolhatók a háborús időszak jellegzetes megnyilvánulásai közé, hiszen a megszállás valóságos vallási ébredést indított el Hollandiában, és előhívta a nemzeti összetartozás máskor inkább csak pislákoló érzését. Ugyanakkor azt is látni kell, hogy a háború, sőt, szűkebben véve a sokféle indítékből táplálkozó és sokféle formát öltő ellenállás egy sor olyan folyamatot is elindított az igen élesen tagolt holland osztálytársadalomban – például a nők szerepének felértékelődésével járt –, amelyeket Huizinga, ha megérte volna a felszabadulást, korántsem biztos, hogy mindenesztől üdvözölt volna.⁶

---

⁶ A férfiak illegális kényszerültek, a nőkre kellett bízniuk a veszélyes küldetéseket, rájuk maradt a házimunka. Ezzel kapcsolatban is nagyon érdekes Jan Romein: *De geest van het Nederlandse volk tijdens de bezetting*. In Uő.: *Tussen vrees en vrijheid*. Amsterdam, 1946. 257–75.